

Péter László
Vázlatok a szegénység szociológiájához

Kolozsvári Egyetemi Kiadó – Presa Universitară Clujeană
Kolozsvár, 2006

Készült a

Max Weber
Társadalomkutató
Alapítvány és az

Apáczai Közalapítvány támogatásával.

Szakvélemény:

Dr. Magyarai Tivadar egyetemi docens

Dr. Horváth István, egyetemi docens

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PETER LÁSZLÓ**

**Vázlatok a szegénység szociológiájához / Péter
László.**–Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană,
2006

Bibliogr.

ISBN 973-610-418-4

316:344.2

A könyv egyetemi jegyzetként használható
a Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar tagozatán.

Kiadja: Presa Universitară Clujeană, 2006

© Péter László

Borítóterv és DTP: Módi István-Hunor.

A borítón Henning János fotográfiája látható.

ISBN 973-610-418-4

Tartalom

■ BEVEZETŐ	II
Személyes gondolatok	II
A tankönyv szerkezete	12
Köszönetnyilvánítás	13
■ ELSŐ RÉSZ	15
Első fejezet: A szegénység szociológiájának sajátosságai	17
A szociológia és a szegénység vizsgálata	18
Kiindulópontok	18
<i>Szegénység és társadalomtudományok</i>	18
<i>A szegénység szociológiájának sajátosságai</i>	19
<i>A szegénység szociológiájának a funkciói</i>	20
<i>A szegénység szociológiájának paradigmái</i>	21
A pozitivista paradigma a szegénység szociológiájában	22
<i>A funkcionista paradigma</i>	22
<i>a szegénység szociológiájában</i>	22
A szegénység funkciói	25
<i>Mikrotársadalmi funkciók</i>	25
<i>Gazdasági funkciók</i>	25
<i>Normatív funkciók</i>	27
<i>Politikai funkciók</i>	28
<i>Makrotársadalmi funkciók</i>	28
A konfliktualista paradigma a szegénység szociológiájában	30
Kulcsfogalmak	35
Összefoglaló	35

Második fejezet:	
Társadalmi problémák és szegénység	39
A társadalmi problémák	40
Általános kiindulópontok: szociológia és társadalmi problémák	40
A társadalmi probléma meghatározása és általános típusai	43
A társadalmi problémák legfontosabb szociológiai elméletei	51
1. A társadalmi dezorganizáció elmélete	51
<i>A Chicagói Iskola és a társadalmi problémák</i>	51
<i>Társadalmi dezorganizáció – egy példával illusztrálva</i>	52
2. Merton anómia-deviancia elmélete és a társadalmi problémák	55
<i>Társadalmi struktúra és anómia</i>	55
<i>A diszfunkcionális folyamat</i>	58
<i>Szociológia és társadalmi probléma</i>	59
<i>A társadalmi normák és a társadalmi állapot közötti eltérés</i>	60
<i>A társadalmi problémák okai</i>	60
<i>A társadalmi problémák értékelői</i>	61
<i>Manifeszt és latens társadalmi problémák megnyilvánulásai</i>	61
<i>A társadalmi problémák percepciói</i>	62
<i>A társadalmi problémák megoldhatósága</i>	62
3. Az értékkonfliktus elmélet	63
4. A kollektív-definíciós elmélet	65
<i>A társadalmi probléma megjelenése / kialakulása (emergence)</i>	66
<i>A társadalmi probléma legitimálása</i>	67
<i>A cselekvések mobilizációja</i>	67
<i>A hivatalos akcióterv kidolgozása</i>	67
<i>Az akcióterv gyakorlatba ültetése</i>	67
5. A természettörténet elmélet	68
A szegénység mint társadalmi probléma	70
<i>Általános megállapítások</i>	70
<i>Egy problematizálási alternatíva</i>	
<i>Merton elmélete kapcsán</i>	72

<i>A társadalmi normák és a társadalmi állapot közötti eltérés</i>	72
<i>A társadalmi problémák okai</i>	73
<i>A társadalmi problémák értékelői</i>	73
<i>Manifeszt és latens társadalmi problémák megnyilvánulásai és a társadalmi problémák percepciói</i>	73
<i>A társadalmi problémák megoldhatósága</i>	74
Kulcsfogalmak	75
Összefoglaló	75
Harmadik fejezet: Szegénység és társadalmi változás	79
Kiindulópontok – a társadalmi változás néhány lehetséges olvasata	80
Globalizáció és változási tendenciák	80
A társadalmi változások két lehetséges mintája	82
<i>A megatendenciák</i>	82
<i>A szuperszimbolikus társadalom vázolata</i>	83
<i>Társadalmi változás és szegénység a gazdasági folyamatok tükrében</i>	85
<i>Átmenet és szegénység a kelet-európai térségben</i>	86
<i>A posztfordista gazdasági rendszer és jellemvonásai</i>	88
<i>A taylorizmus</i>	89
<i>A fordista gazdasági rendszer</i>	89
<i>A posztfordista gazdasági rendszer fő jellemvonásai</i>	91
A posztfordista gazdaság és szegénység	96
<i>A munka-szakképzettség eltérés (work-skill mismatch)</i>	96
<i>A posztfordista város tézise</i>	98
A mcdonaldizáció folyamata és a szegénység kapcsolata	99
<i>A mcdonaldizáció – fordizmus a posztfordizmusban</i>	99
<i>Mcdonaldizáció és szegénység – a McMeló és társai</i>	102
A kockázat-társadalom és szegénység	106
Kulcsfogalmak	110
Összefoglaló	110

Negyedik fejezet: A társadalmi egyenlőtlenségek	117
A társadalmi egyenlőtlenségek meghatározása	118
<i>Társadalmi differenciálódás</i>	118
<i>Társadalmi egyenlőtlenségek</i>	118
<i>A társadalmi egyenlőtlenségek dimenziói</i>	119
<i>Társadalmi egyenlőtlenségek</i>	
<i>és társadalmi igazságosság</i>	121
<i>A társadalmi egyenlőtlenségek</i>	
<i>legfontosabb megnyilvánulási formái</i>	122
Kulcsfogalmak	125
Összefoglaló	125
Ötödik fejezet: Mi a szegénység?	129
A szegénység történeti megközelítésben	130
Diskurzusok a szegénységről	133
Mi a szegénység? A szegénység	
konceptualizálása és lehetséges meghatározásai	142
<i>Szegénységgel kapcsolatos rokonfogalmak</i>	142
<i>Különböző szegénységkoncepciók</i>	143
Kulcsfogalmak	149
Összefoglaló	149
Hatodik fejezet:	
A szegénység magyarázó elméletei és okai	151
A szegénység elméleteinek fókuszai	152
<i>Általános irányok</i>	152
A legfontosabb „törésalapú”	
elméleti modellek jellemvonásai	154
<i>A szegénység kultúrája</i>	156

Szegénység lehetséges okai	157
<i>A szegénységet kiváltó általános okok</i>	157
<i>A szegénység romániai megjelenésének tényezői és okai</i>	160
Kulcsfogalmak	163
Összefoglaló	163
Hetedik fejezet: A szegénység vizsgálata	165
Szemléleti és módszertani irányok	166
<i>Általános vonatkozások</i>	166
<i>A szegénység megértő szemléletből való megközelítése</i>	167
A szegénység statisztikai-magyarázó szempontból való megközelítése	167
A szegénység legfontosabb indikátorai	168
<i>A jövedelmi mutató</i>	168
<i>Az anyagi depriváltság mutatói</i>	170
<i>A Townsend-féle objektív relatív depriváció mutatói</i>	171
<i>A szubjektív szegénység mutatói</i>	172
Kulcsfogalmak	173
Összefoglaló	173
■ HARMADIK RÉSZ	175
<hr/>	
Nyolcadik fejezet: Mi a szociálpolitika?	177
Kiindulópontok – politika, közpolitika és szociálpolitika	178
Alapfogalmak – politika, közpolitika és szociálpolitika	178
<i>Politika</i>	178
<i>Közpolitika</i>	179
<i>Szociálpolitika</i>	180
A szociálpolitika alapjai	181
A szociálpolitika néhány lehetséges meghatározása	181
A szociálpolitika célja, funkciói és társadalmi haszna	184
Jóléti elvek és jóléti állammodellek	187

<i>Jóléti elvek és eszközök</i>	188
<i>Jóléti államok és modellek</i>	189
Kulcsfogalmak	192
Összefoglaló	192
Kilencedik fejezet: Szociálpolitika Romániában	195
Szociálpolitika 1989 előtt?	196
Szociálpolitika 89 után. A megváltozott helyzet.	200
Kulcsfogalmak	205
Összefoglaló	205
Tizedik fejezet: Szegénység-vizsgálatokban felhasználható adatifvételek és adatok Romániában	207
<i>A romániai statisztikai adatok általános kerete</i>	208
<i>A regisztrált társadalomstatisztikai adatok és a legfontosabb vizsgálatok</i>	208
<i>Adatforrások és az adatok természete</i>	209
Kulcsfogalmak	214
Összefoglaló	214
Felhasznált irodalom	217
Filmjegyzék	225
Linktár	227

Személyes gondolatok

A *Vázlatok a szegénység szociológiájához* egy hosszabb folyamat szerény terméke. Nyolc évvel ezelőtt, szociológiai pályafutásom kezdetekor egyáltalán nem állt szándékomban szegénység-kutatóvá válni, azt meg végképp nem gondoltam, hogy tankönyvírásra is adom majd a fejem. Ellenkezőleg, azt hittem, hogy politikai szociológiát, esetleg a közvélemény jelenségét kell tanulmányoznom ahhoz, hogy szociológusként később meg is élhessek – habár nacionalizmusból diplomáztam, mesteri disszertációm pedig a kolozsvári írott sajtószerkezet változásáról írtam. Időközben a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója lettem, érdeklődésem pedig fokozatosan a marginális, szélre szorult, hátrányos helyzetű és állandó bizonytalanságban élő népesség irányába fordult el.

Mindennek több oka volt. Egyrészt a kommunista rendszer erőszakos bukása (amit egyébként egyfajta megváltásként éltem meg) olyan nagyságrendű társadalmi problémákat generált, amelyekre nem lehetett nem odafigyelni – sem az átmenet folyamatának tudatos alanyaként, sem pedig szociológusként. Erre hamar rájöttem magam is. Másrészt a kilencvenes évek végére a szegénység kérdésköre a politikai diskurzusok, a közbeszéd, valamint az akadémiai mezőny társadalomtudományos érdeklődésének egyik központi témájává vált. Az érdeklődést a gazdasági átalakulások negatív, sokszor nem-szándékolt következményei, perverz effektusai csak fokozták. Úgy tűnt számomra, hogy egyszerűen nem lehet eltekinteni tőle, sőt mi több, a szociológia sajátos eszköztárával a szegénységet minél behatóbban vizsgálni kell. Erre konkrét lehetőségem is adódott, amikor egy nagyobb nemzetközi összehasonlító kutatás tudományos munkatársává váltam. A szegénység szakirodalmával, kutatásának módszertanával, és nem utolsósorban a szegénység kíméletlen és nyers megnyilvánulásával közvetlenül ebben az időszakban ismerkedtem meg. Így vált számomra világossá, hogy (a közvélemény kérdésköre mellett) a szegénység témaköre érdekel igazán – elkötelezve magam a városi szegénység megnyilvánulásainak a kutatása mellett. Elméleti és módszertani irányultságom az amerikai Yale Egyetemen való kutatómunkám és olvasmányélményeim, valamint az antropológiai terepkutatásaim nyomán kristályosodott ki.

A tankönyv szerkezete

Tankönyvet írni nem volt egyszerű vállalkozás. Jogosan tevődött fel a kérdés: *Kinek?* és *Mit?* Nemrégiben egy baráti összejövetelen ismerőseim ismerősei kérdést szegeztek nekem: mondanám el nekik, mivel is foglalkozom mostanában. Bizonytalanul válaszoltam, hogy éppen azzal vesződöm, hogy valamiféle használható tankönyvet írjak a szegénységről. Őszinte, de jogos kérdés következett: ebben azt akarom elmagyarázni, hogy a szegényeknek mit kell tenniük ahhoz, hogy meggazdagodjanak? Sajnos nem, azt nem tudom – válaszoltam, csak hogy tisztábban lássuk, mi is az a szegénység ...

A kérdések azért még maradtak: *Kinek?* és *Mit?* Az elsöre talán könnyebb volt válaszolnom. A *Vázlatokat* elsősorban azon diákjaimnak címeztem, akik érdeklődnek a szegénység, de általában a társadalmi problémák kérdésköre iránt. Természetesen mások is, például újságírók, szociálpolitikusok, gyakorló szociális munkások, közügyek iránt érdeklődők is figyelemmel forgathatják, ha érdekli őket a szegénység kérdésének tudományos igényű megközelítése.

A második kérdésre nem tudtam a helyes választ. Elvben két lehetőséggel szokás hasonló esetekben számolni: vagy részletesen ír a szerző egy viszonylag szűk kérdésről, vagy pedig általánosabban, felületesen bemutat minél több, a téma szempontjából fontosnak tekintett kérdést, megközelítést. Én objektív okokból az utóbbi mellett döntöttem: tankönyvet készítettem, amely tartalmazza azokat az alapinformációkat, amelyeket a kérdésben tájékozódni óhajtó diáknak feltétlenül ismernie kell. Az egyetemi keret, az oktatói státusomból adódó feladatkör inkább egy ilyen választást indokolt.

Természetesen tudatában voltam annak, hogy ez a opció komoly hiányosságokkal jár. Elsősorban, könyvem egyáltalán nem kreatív és eredeti, hiszen csak didaktikusan mutattam be a minimálisan elvárt ismereteket. Lényegében alig tettem hozzá valamit ahhoz a tudásanyaghoz, amit a szakma a szegénység kérdéséről termelt, legfennebb azt szintetizáltam. Másodsorban pedig, a *Vázlatok* nem kimerítő, hanem erősen szelektív, hiszen a rendelkezésemre álló keretek arra készítettek, hogy bizonyos kérdéseket kihagyjak. Végül, be kell vallanom, helyenként szubjektív is, hiszen én döntöttem el, mi marad benne, és mi nem, személyes érdeklődésem, tudásom, tapasztalatom és szándékom szerint. Legfennebb azt hozhatom fel a melegségemre, hogy tudatában voltam mindezeknek, és ezt már az elején a kedves olvasó tudomására is hoztam: csak vázlatokat készítettem, a kérdéskör egyik lehetséges értelmezésére vállalkoztam, és remélem, hogy a diákok más egyetemi tantárgyak keretében a „hiányokat” megtanulják.

Azt céloztam tehát, hogy az olvasót didaktikusan vezessem végig a szegénység tárgyköréhez tartozó fő paradigmák, fogalmak, magyarázó

elméleti modellek, mutatók és kutatási módszerek szövevényében: elmondjam mindazt, amiről úgy gondoltam, hogy a szegénység tárgyköréről érdeklődőknek feltétlenül tudniuk kell. Mindezeket tágabb keretbe helyeztem: részletesen kitértem a társadalmi problémák természetétörténetére és meghatározási mechanizmusaira, de azon társadalmi folyamatok leírására is, amelyek nyomán a szegénység mára a legmodernebb társadalmakat is érzékenyen érinti.

De még egy harmadik kérdésre is válaszolnom kellett: *mindezt hogyan, milyen formában mondjam el?* Ehhez diákjaim segítségét kértem. A ők kreatív ötleteiket vettem figyelembe a forma tekintetében, azért, hogy majd könnyebben lehessen tanulni belőle és adott kérdéseket könnyebben meg lehessen találni.

A tankönyvnek négy fő része van: a szegénység elméleti, gyakorlati és módszertani megközelítése, azon társadalmi folyamatok leírása, amelyek a szegénység megnyilvánulására és alakulására közvetlenül kihatnak. A fejezetek szerkezetének összeállításakor tehát azt a cél követtem, hogy olyan átlátható és könnyen forgatható tankönyvet adjak a diákjaim kezébe, amelyben nemcsak könnyen el lehet igazodni, hanem a hatékony tanulást is szolgálja.

A fejezetek szerkezete a következő: a fejezet elején található az a kérdés, amire az olvasó az adott fejezetben választ talál. A kulcsfogalmak meghatározásai láthatóan, a lap szélére vannak rendezve. A folyó törzsszöveg után, a fejezetek végén a fejezet tömör tartalma, a kulcs- és járulékos fogalmak, valamint a „vizsgakérdések” találhatóak. Illusztrációképpen a könyv legvégén a tárgyalta kérdésköröket példázó filmcímeket is felsoroltam.

Így a kedves olvasó csupán a fejezetek legeleje és legvége, valamint a lapszéleken található meghatározások „átfutásával” gyorsképet alkothat a fejezet tartalmáról, a lapszélen meg akár jegyzetelhet is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel elsősorban kollégáimnak, közvetlen munkatársaimnak, a szaklektoroknak és diákjaimnak tartozom. Szintén köszönöm mindazoknak, akik a tankönyvkiadás pénzügyeit intézték, elláttak hasznos kritikákkal és tanácsokkal, bíztattak vagy éppenséggel nógattak, esetleg elnézték, hogy a könyvtárban a kelletnél többet maradtam. Mégis, kiemelten szeretném megköszönni közvetett segítségüket azoknak a kutatótársaimnak, akikkel három évig a *Szegénység, etnicitás és társadalmi nemek a posztkommunista átmenetben* elnevezésű nemzetközi összehasonlító kutatásban dolgozhattam, tanulhattam tőlük, illetve lehetővé tették, hogy a Yale Egyetemen szakmailag fejlődhessek. Gál Katalinnak a szöveg gondozása során végzett önzetlen munkájáért, és Módi István Hunornak a *Vázlatok* látványos formába szerkesztéséért mindenképpen név szerint kell kifejeznem őszinte hálámat.

Külön köszönettel tartozom az Apáczai Közalapítványnak és a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézetnek (KMEI); támogatásuk nélkül ez a tankönyv nem jelenhetett volna meg.

Péter László
Kolozsvár, 2006. január

1.

A Szegénység, társadalmi problémák és társadalmi változás című részben a szegénység kérdéskörének alaposabb megértéséhez szükséges legjelentősebb témákat tárgyaljuk. Célunk elsősorban, hogy a szegénység problematikáját tágabb társadalmi keretbe helyezzük.

A szegénység szociológiájának sajátosságai című fejezet e társadalomtudományos szakdiszciplína legfontosabb jellemvonásait és funkcióit, valamint az általa használt paradigmákat és alkalmazási területüket tartalmazza. *A társadalmi problémák* című második fejezetben arra a korántsem egyszerű kérdésre keressük a választ, hogy mi a társadalmi probléma. Azoknak a definíciós gyakorlatoknak a vázolására vállalkozunk, amelyek mentén a társadalom kijelöli, meghatározza és megoldja a problémának tekintett kérdéseket. Amellett fogunk érvelni, hogy a szegénység egy társadalmi probléma, amelynek természettörténete egy bonyolult kulturális gyakorlat eredménye. Végül, a *Szegénység és társadalmi változás* című zárófejezetben makrotársadalmi változásokra összpontosítunk. Szó lesz a poszt-fordista gazdaság kialakulásáról, annak jellemvonásairól, a kockázati társadalom megjelenéséről-térhódításáról, a macdonaldizáció folyamatáról, illetve a dualista gazdaság modelljéről, valamint a globalizációról – mindezeket szorosan kapcsolva a szegénység kérdéséhez.

Első fejezet

A szegénység szociológiájának sajátosságai

Ebben a fejezetben a szegénység szociológiája elsősorban, mint tudományterület, ha úgy tetszik, mint tantárgy kerül bemutatásra. A fejezet során a következő kérdésekre keresünk választ:

- *Melyek a szegénység szociológiájának sajátosságai?*
- *Milyen funkciókat tölt be?*
- *Melyek azok a paradigmák, amelyeket a szegénység szociológiája a kérdéskör vizsgálata és magyarázata során használ?*
- *Milyen szerepe van a szegénységnek a társadalom működésében?*
- *Milyen problémákat jelent a szegénység a társadalom egészének?*

A szociológia és a szegénység vizsgálata

Kiindulópontok

A szociológia, mint tudomány a szegénység kérdésköréhez több szempontból közelít, s a különböző megközelítések eltérő fogalmakat és meghatározásokat használnak, eltérően konceptualizálják, operacionalizálják és írják le a szegénységet, eltérő okoknak tulajdonítják létét. Már a vizsgálat tárgyát is gyakran különféle megnevezésekkel jelölik: beszélhetünk *szegénységről*, de ugyanolyan jogos lehet a *(többszörösen) hátrányos helyzet*, *depriváció*, *kirekesztettség*, *exklúzió*, *kiülleszkedtség*, *leszakadottság* fogalmainak használata is. A továbbiakban olvashatjuk ezen fogalmak mindegyikének a meghatározását, és alkalomadtán jelentésük társadalomtörténeti alakulását is.

Ebben a tankönyvben, mint ahogyan azt a címe is tükrözi, a szakirodalomban is forgalomban lévő sokféle kifejezés közül következetesen a *szegénység* fogalmát használjuk. Jelen fejezetben egy, bár szakmailag nem teljesen helyes, de kézenfekvő eljáráshoz folyamodunk: amikor szegénységet írunk, akkor ideiglenesen úgy tekintjük, hogy az nagyvonalakban lefedi a fentebb felsorolt fogalmak jelentését is. Átmenetileg (és ismét elég elnagyoltan) határozzuk meg mit is értünk (egyelőre) szegénység alatt: *olyan előnytelen társadalmi helyzet, ami jelentősen megnehezíti, vagy lehetetlenné teszi a társadalomban érvényes normák szerinti életet*. Ugyanakkor a szegénységet társadalmi tényként kezeljük ami, minden társadalomban és kultúrában jelen van, még ha eltérő formában is.

szegénység = olyan előnytelen társadalmi helyzet, ami jelentősen megnehezíti, vagy lehetetlenné teszi a társadalomban érvényes normák szerinti életet

Szegénység és társadalomtudományok

A szegénység kérdésével, annak következményeivel közvetlenül vagy közvetve több társadalomtudomány is foglalkozik. Kiemelt helyen említhetjük a *közgazdaságtudományt*, ahol a makrogazdasági folyamatok (például az infláció, a fogyasztói árindexek alakulása, a munkanélküliség dinamikája, a kereskedelmi mérleg alakulása, valamint a realizált jövedelmek szintje) és a gazdaságpolitikai döntések (például, hogy a megtakarításokat vagy a beruházásokat, illetve az egységes vagy a progresszív adózást részesítik adott országban előnyben) következményeinek vizsgálata szoros kapcsolatban áll a jóléttel, így tehát a szegénységgel is. A példákat sorolhatnánk, hiszen a *gazdaságtanpolitológia* vagy a *gaz-*

közgazdaságtudomány

gazdaságtanpolitológia
gazdaságszociológia

daságszociológia is az egyének, csoportok kulturálisan kondicionált gazdasági (anyagi javakat létrehozó és cserélő, áruba bocsátó, esetleg kölcsönös segítséget nyújtó) viselkedését elemezve arról is beszél, hogy a javak termelésének, elosztásának milyen funkciója, jelentése és végső soron következménye van az egyének és háztartások társadalmi-anyagi helyzetére vonatkozóan. A társadalmi és a gazdasági rendszerek között kapcsolatok elemzése szintén „mond valamit arról, hogy hogyan lehet boldogulni”.

Kitüntetett helyen említhetjük a *szociális munkát*, ami egyéni és közösségi szinten kísérel meg a szegénységből fakadó vagy azt generáló különféle problémák enyhítését, megoldását (például az öregséggel járó alkalmazkodási problémák, a bevándorlók, etnikai kisebbségek, árva gyerekek, fizikailag sérültek társadalmi beilleszkedése).

Továbbá a szegénység, valamint a munkanélküliség egyénekre és közösségekre gyakorolt kedvezőtlen hatását (például fizikai és lelki betegségek, intergenerációs és nemek közötti konfliktusok, családokon belüli feszültségek és agresszió, negatív énképek és pesszimista világtértelezések, csoportokon belüli és közötti diszfunkciók, adaptációs nehézségek) a *lélektan* illetve a *szociálpszichológia* is vizsgálja, de még a különféle régiófejlesztési elemzések és tervek is közvetlenül kapcsolódnak a szegénység témájához, nem beszélve az egyenlőtlenségek és társadalmi különbségek jogosságát és optimális mértékét vitató *társadalomfilozófiai* ágazatokról. Akkor miben is áll lényegében a szegénység szociológiájának a sajátossága? Erre a kérdésre az alábbiakban adunk választ.

szociális munka

lélektan
szociálpszichológia

társadalomfilozófia

A szegénység szociológiájának sajátosságai

A fentiekben megnevezett társadalomtudományok mindegyike a szegénységnek csak valamilyen aspektusára fókuszál. Vizsgálatának homlokterében egy másik kutatási kérdés áll, ami bár kapcsolódik a szegénységhez, de nem képezi központi vizsgálati tárgyát. Ezeketől eltérően viszont a szegénység szociológiájának tárgyát elsődlegesen a szegénység jelensége képezi, amit tudatosan, rendszerszerűen, sajátos módszerek és fogalmak használatával vizsgál. A szegénység szociológiájának szerves részét képezi a társadalmi szerkezet vizsgálata, pontosabban az élitek illetve a középosztályt elemző és leíró szociológiáját egészíti ki a rétegződési rendszer legalján elhelyezkedők vizsgálatával. Ennek a szakágnak, és az általa következetesen szem előtt tartott kutatási gyakorlatnak a sajátossága a következők: *empirikus, objektív, interdiszciplináris, és konzolidált*.

Empirikus. A tudományos társadalomkutatás és adatszerzés szabályait követő folyamat során szerzett, empirikus adatok, információk alapján vizsgálja a szegénység jelenségét. Nem az egyes szegénynek minősülő individuumok állnak figyelem középpontjában, hanem a szegénység álta-

empiria

lában, azaz a szegénység kialakulásának, fennmaradásának és alakulásának társadalmi okai, tényezői és feltételei, a társadalmi szerkezettel való összefüggései, variációi és megnyilvánulási formái.

objektivitás

Objektív. Tudományként, arra törekszik, hogy tényítéleteket fogalmazzon meg a szegénységre vonatkozóan, adatolható és érvényes kijelentéseket tegyen, amelyeket a szakma és a társadalom egyaránt elfogad. Értéksemleges, vagyis nem elkötelezett semmilyen társadalmi érdekcsoport mellett, illetve azok céljait nem vállalja fel: kijelentéseit a szakma erkölcsi szabályai, valamint az akadémiai-kutatói szféra működési szabályaival és nyelvezetével összhangban fogalmazza meg. Meg kell jegyeznünk, hogy a szegénység szociológiája művelőinek nem lehet célja annak megoldása, pontosabb megismeréséhez kíván minél inkább hozzájárulni. Eredményeivel természetesen jelentős mértékben segítheti ezen társadalmi probléma kezelését.

interdiszciplinaritás

Interdiszciplináris. A szegénység szociológiája alkalmazza, beépíti a maga kutatási eljárásaiba a fentebb megnevezett társadalomtudományok felfedezéseit, fogalmait, adott esetben módszereit. Kijelentéseinek megfogalmazásakor figyelembe veszi a többi társadalomtudomány általánosan elfogadott megállapításait. Folyamatos kapcsolatban áll a közgazdaságtudománnyal, filozófiával, demográfiával, antropológiával és társadalomstatisztikával.

konzolidáltság

Konzolidált. A szegénység szociológiája szervesen beépült az akadémiai szférába: tárgyként egyetemeken és főiskolákon oktatják (még ha adott esetben más megnevezések alatt is), későbbi szakemberek tanulják, majd gyakorolják különféle kutató- és egyéb intézetekben. A szociológusok szaklapokban és kötetekben közlik a vizsgálati eredményeiket, doktori disszertációk születnek a témában. A társadalom – e fórumokon keresztül – elfogadja az ágazat létét, és folyamatosan, az utánpótlás képzésével, valamint elhelyezkedésük biztosításával azt intézményesen is fenntartja. Legalább ennyire fontos a szegénység szociológiája – pontosabban eredményei – és a szociális kérdésekben illetékes kormányzati intézmények és civil szervezetek közötti szerves viszony is: a tudomány által szolgáltatott információk nyomán helyi, regionális és országos szociális programokat dolgoznak ki, a szegénység mérsékelése érdekében. Hasznát a kormányok, de olyan intézmények is elfogadják, mint a Világbank, vagy az OECD.

A szegénység szociológiájának a funkciói

megismerési funkció

A szegénység szociológiájának véleményünk szerint kettős funkciója van. Egyrészt természetszerűleg tölti be *megismerési funkcióját*: hozzájárul a társadalomról való, minél pontosabb ismeretek szerzéséhez, nevezetesen a szegénység aspektusainak a feltáráshoz, leírásához, magyarázatához és megértéséhez. Megismerő szerepének egyaránt vannak elméleti és

gyakorlati hozadéka. A tudományos tudástermelésen túl, a politikai, gazdasági és szociális szféra számára szolgált fontos információkat arra vonatkozóan, hogy megállapítja mi számít adott időben, adott társadalomban szegénységnek, melyek lehetnek az okai, kik a szegények, és nem utolsósorban mekkora a szegénység mértéke, milyen a dinamikája. Másrészt, *információ-szolgáltató funkciója* van. A megismerő funkciójából adódóan nem csupán égetően szükséges információkat közvetít a döntéshozó intézmények számára, hanem aktív szerepet vállal a szegénység mérséklésének, megoldásának gyakorlatában, a szociálpolitikai programok kidolgozásában, azok gyakorlatban ültetésében és végül hatásainak vizsgálatában. Az szegénység szociológiája szorosan összefonódott a szociálpolitikával, azt mintegy szervesen „kiszolgálja”.

információ-szolgáltató funkció

A szegénység szociológiájának paradigmái

A szociológiában egyszerre többféle nézet létezik arra vonatkozóan, hogy a társadalom mint egész milyen felépítésű (milyen a szerkezete és a természet), hogyan működik (marad fenn, változik), melyek a társadalmi interakciók alapjai, és a társadalom melyik részét kell és lehet elemezni, ahhoz, hogy a társadalom működéséről érvényes megállapításokat fogalmazhassunk meg (vö. Van Zenden, 1988). Efelől természetesen nincsen konszenzus, így a szociológia, mint tudomány kutatási-elemzési céljától és tradíciójától függően többféle paradigmával operál (ugyanerre vonatkozóan helyenként a szemlélet kifejezést is használják). A paradigmákat legegyszerűbben úgy határozhatjuk meg, mint olyan meghatározások, fogalmak, kutatási módszerek normatív szettje, amelyek valamelyik tudományos ágazat kutatását vezérlik. Ebben az értelemben inkább Robert K. Merton (2005 [1957]:94-97) használta, az általa kidolgozott és alkalmazott funkcionalista elemzés során. A kérdés másik nagyhatású teoretikusa Thomas S. Kuhn (2002 [1970]) szerint a paradigma egy tudományos diszciplína által alkalmazott és a tudományos mezőnyben elfogadott megvalósításainak a totalitását jelenti amelyek a magyarázó modellekre vonatkoznak. Kuhn szerint a paradigmák olyan metaelméleti jellegű kijelentések koherens rendszere, amelyek nem közvetlenül a vizsgált empirikus valóságra, hanem arra a nyelvezetre, szempontokra, és empirikusan nem feltétlenül igazolható premisszákra vonatkozik, amelyeket a valóság tudományos igényű vizsgálatának és magyarázatának a folyamatában alapoznak és alkalmaznak (uo.). A paradigma tehát olyan átfogó konszenzusnak örvendő szabályok, elvek, előfeltevések, példák összessége, amelyek adott tudományterületen belül a kutatást meghatározzák (vö. Fehér, 1982 vagy Zamfir – Vlăsceanu, 1993).

Csak ismétlésképpen jegyezzük meg, hogy a társadalom természetéről alkotott felfogás kritériuma szerint *naturalista* (általánosan szokás nevezni még pozitivistának is) és *anaturalista* (vagyis nem naturalista,

paradigma = olyan meghatározások, fogalmak, kutatási módszerek normatív szettje, amelyek valamelyik tudományos ágazat kutatását vezérlik

helyenként megértő) paradigmáról beszélhetünk (Cuzzort–King, 1989). Legáltalánosabban és a paradigma jelentését szemléletként értelmezve három fő paradigmát (Warshay, 1987) kell megneveznünk, habár ezeknek az idők során többféle változata és kombinációja jött létre (lásd továbbá Ritzer, 1988; Alexander, 1996; Baert, 1998; Andorka, 2000). Ezek a következők: a funkcionista, a konfliktualista, és az interakcionista paradigmák. Megjegyezzük, hogy Randall Collins (1994) inkább a hagyomány fogalmat használja és a konfliktualista, racionális-utilitarista, durkheimiánus valamint szimbolikus-interakcionista hagyományokból vezeti le a szociológiai elméleteket.

Jelen fejezetben nem vállalkozunk a szociológiai paradigmák részletes bemutatására, azt mások már sikeresen megtették (lásd például Lallement, 1997), hanem csupán a szegénység kérdésköre szempontjából releváns elemeket fogjuk a továbbiakban kiemelni: a *pozitivist*a, a *funkcionista*, a *konfliktualista*, paradigmák, illetve az előző kettő egyes elemeinek a kombinációját felhasználó *címkézéselméletre* vonatkozóan.

A pozitivist

a szegénység szociológiájában

*pozitivist*a paradigma

A *pozitivist*a paradigma a szegénység szociológiájában leggyakrabban alkalmazott, statisztikai mérések megalapozását szolgálja. Ebben a paradigmában a szegénység változók és mutatók rendjében megnyilvánuló mennyiségi jellemzőkként jelenik meg, amelyeket számokban fejeznek ki. Így a szegénység kutatásának a lényege a mérés és számolás, azaz a statisztikai elemzés a szegénység adott állapotát jelző mutatók alkalmazásával. Ilyenek például a szegénység mértékére, rátájára, dinamikájára, a jövedelmek átlagos nagyságára és eloszlására, a szegényeket a nem szegényektől elválasztó küszöbökre, a szegénység mélységére, a szegénységi szakadéokra, az elszegényedés kockázatára vonatkozó mutatók. Ebben a paradigmában a szegénység *számok tükrében való társadalmi eloszlására* kapunk választ.

A funkcionista paradigma a szegénység szociológiájában

funkcionalizmus

A *funkcionalizmus* (helyenként harmóniaelmélet) explicit módon ugyan nem beszél a szegénységről, a szegények társadalmi kategóriájáról, de a társadalmi szerkezetről alkotott felfogásának implicit értelmezése van a társadalom legalján elhelyezkedőkre nézve is. A Bronislaw Malinowski (1972) munkásságára visszavezethető, majd Talcott Parsons (1951) szintézisei által elterjedt, illetve a Robert K. Merton (2005 [1957]) ál-

tali újraértelmezések nyomát viselő paradigma alapvető tézisei szerint a társadalom egy relatív statikus rendszer, ami egységes egészet alkot. Az rendszer alkotóelemei természetesen, mint minden *rendszerben* egymással viszonyban állnak. Ezek az alkotóelemek (például intézmények, de olyan jelenségek is, mint a szegénység) sajátos funkciókat töltenek be. Az a mód, ahogy az elemek egymással sajátos viszonyban állnak, adja a rendszer szerkezetét, idegen szóval struktúráját a funkciók betöltése révén. Az alkotóelemek úgy töltik be saját funkcióikat, hogy közben a maguk módján a rendszer egészének működéséhez járulnak hozzá.

A funkcionalizmus a szegénység szociológiájára elsősorban Kingsley Davis és Wilbert E. Moore (1999 [1945]) a társadalmi rétegződésről írt nagyhatású tanulmánya kapcsán hatott. Davisek amellet érveltek, hogy a rétegződés funkcionális szükségszerűség, azaz minden társadalomra egyetemesen jellemző, „követelmény, hogy az egyéneket a társadalmi struktúrában elhelyezze és motiválja” (Davis–Moore, 1999:11). Tézisükben sarkalatos kérdést képez, az a mechanizmus ahogyan a társadalom a különféle pozíciókba tagjait elhelyezi, valamint az a garancia, hogy a pozíciókhoz tartozó feladatoknak eleget is tesznek. Ez a motivációs kérdés feltételezi „hogy a megfelelő egyénekben fölkelte bizonyos pozíciók betöltésének a vágyát, és ha az adott pozícióba kerülnek, akkor az azokhoz tartozó feladatok teljesítésének a vágyát” (uo.). Mindez szerintük csak akkor lehetséges, ha a társadalom olyan jutalmakkal rendelkezik, amelyeket ösztönzőkként használhat, illetve ha van módszere, hogy az adott pozíciókhoz tartozó jutalmakat differenciáltan clossza. Ezzel „a jutalmak és elosztásuk a társadalmi rend részévé válnak, így rétegződést idéznek elő” (Davis–Moore, 1999:12) az egyenlőtlenségek pedig eszközként funkcionálnak a fent leírt szükségletek kielégítése érdekében. Mivel a pozícióknak eltérő a funkcionális fontossága, és a kompetens személyi állomány differenciálisan hiányos, a rendszer működése szempontjából eltérő jelentőségű feladatok ellátásáért eltérő volumenű jutalmazás felel meg (minél fontosabb egy feladatkör ellátása, annál kevesebb a potenciálisan kompetens személyzet, tehát annál nagyobb a jutalom). A rétegződést (implicit az egyenlőtlenségeket) ezek szerint két tényező generálja: a képességek viszonylagos hiánya, pótlási kényszere és a társadalmi pozíciók eltérő fontossága, hierarchiája. (Davis–Moore, 1999)

Ebből a Davis és Moore által követett funkcionalista logikából közvetlenül következik, hogy a legkevésbé fontos, és a legkönnyebben betölthető pozíciók a hierarchia legalján találhatók, betöltésükért pedig a legkevesebb jutalom jár. Szegények tehát azok lesznek, akik csak a könnyen elérhető (több tudást, idő-, illetve energia-befektetést nem igénylő) pozíciókat képesek betölteni. A szegénység „oka” tehát a kedvezőtlen (értsd kevésbé) fontos pozíció által biztosított alacsony presztízs és jutalom. Amiatt pedig, hogy minden differenciált társadalomban vannak ilyen pozíciók, a szegénység is ezek természetes velejárója, következménye.

A davis-i fogantatású funkcionista paradigmában olyanszerű kérdésekre kapható válasz, mint például: melyek a szegénység társadalmi okai, milyen összefüggések vannak a társadalom foglalkoztatási és rétegződési rendszere, valamint a szegénység jellege között, vagy, hogy milyen a kapcsolat a munkaerőpiac jellege, működése és a jövedelmek eloszlása között?

A későbbiekben újszerű funkcionista megközelítések láttak napvilágot, amelyek azt a kérdést feszegették, hogy van-e, s ha igen, akkor milyen funkciója van a szegénységnek a modern társadalmakban? Ezek a kérdések főleg a hatvanas-hetvenes években merültek fel. Ebben a periódusban az Amerikában végbement társadalmi változások (például a szolgáltató szektor dominanciájának kialakulása a modern gazdaságban, a „füstös gazdaság” elköltözése), valamint a politikai elit által kezdeményezett „szegénységellenes-háború” (L. B. Johnson amerikai elnök a hatvanas évek közepén a New Deal-hez hasonló programot indít a szegénység leküzdésére) „elvesztése”, amire a nyolcvanas években a konzervatív R. Reagan azt nyilatkozta, hogy „a szegénységellenes háborúnak vége, a szegények vesztek”) nyomán megjelenő városi leszakadt réteg és többség közötti újszerű viszony következtében láttak napvilágot. A későbbiekben részletesen is kifejtett társadalmi változások (mint például poszt-fordizmus, macdonaldizáció, kockázat-társadalom, globalizáció) arra készítettek a „győzteseket”, hogy átértékeljék a szegénység társadalmi szerepét, elsősorban a saját maguk pozícióinak utólagos legitimálása érdekében. A szintén későbbiekben kifejtett „underclass-vita” (lásd Katz, 1989) keretében megjelent „érdemtelen szegénység” (eredetiben *undeservig poor*, vagyis segítségre nem érdemes, azt meg nem érdemlő) gondolata nyomán Herbert J. Gans funkcionista megközelítésből vizsgálta, hogy a szegénység a társadalom optimális működése szempontjából fontos funkciókat tölt be. Korántsem arról van szó, hogy a funkcionista paradigma a szegénység funkcióit igazolná, hanem csupán azokat magyarázza.

Ismétlésképpen, a funkcionista paradigma tehát arra a meglepőnek tűnő kérdésre is választ ad, hogy mire „jó” a szegénység? Gans (1971) erre a kérdésre eléggé plasztikusan a *The Poor Pay All* (A szegények fizetnek meg mindent) című az amerikai Social Policy szaklapban publikált írásában válaszol először. Részletesebben az 1995-ben publikált *War Against the Poor* (Küzdelem a szegénység ellen) című könyvében tér vissza a kérdéshez. Gans összesen 13 társadalmi funkciót sorolt fel a szegénység (illetve a szegények, mint kategóriához tartozók) társadalmi hasznára vonatkozóan (Gans, 1971:92–102). Gans megállapításait az amerikai viszonyokból vezette le, azonban, mondanivalójának lényege kisebb módosításokkal az európai és a hazai realitások leírásban is hasznos lehetnek. Elég, ha a romák, vagy a városi extrém szegények esete gondolunk. Nézzük meg tehát a továbbiakban, melyek azok a társadalmi funkciók, amelyeket a szegénység betölt (ismétlésképpen, annak társadalmi funkcióiról és nem igazolásáról).

A szegénység funkciói

Mikrotársadalmi funkciók

1. *Kockázatcsökkentés.* A szegények lényegi tulajdonságairól szóló, a tömegkommunikációs eszközök által közvetített és a nagyközönség által biztosnak és érvényesnek tekintett hitek, tudások, ismeretek (s amelyek nem közvetlen személyes tapasztalatból származnak) a népeiséget virtuálisan, de egyértelműen két egyenlőtlen részre osztják: a szegényekre és a nem szegényekre. Ez a gyakorlat mesterségesen olyan kulturális identitást is termel, aminek sémája a „Mi” és az „Ők” bináris oppozíció. A szegények csoportjára, az „Ők”-re vonatkoztatott világos, átütő erejű és folyamatosan ismételt jelzők, lényegében stigmák, amelyek nem csupán elválasztják a címkézettét a címkézettől, hanem a társadalmi térben meg is jelenítik azokat, akiktől úgymond óvakodni kell. Tulajdonképpen nyilvánosan megjelöli azokat, akiktől a többségnek tartózkodnia kell, mert veszélyesek, a többség életére és vagyonára törnek, nem megbízhatóak, normasértők. Ezzel, véli Gans, tulajdonképpen minőségi különbségeket termelnek az össznépeiségben belül, vagyis a csoportokat hierarchikus rendbe helyezik, megszüntetve a morális különbséget. Ebben az értelemben a szegénység funkciója (a szegények „esszenciális” tulajdonságai révén”) a kockázatcsökkentés: a társadalmi kapcsolat hiánya a többség számára a biztonságérzetet fokozza, a „ha nem érintkezünk velük, akkor nem is esik bántódásunk” elv alapján.

kockázatcsökkentés

2. *Bűnbakot szolgáltat* az elutasításra és a lehetséges bosszúhoz. A szegények képezik a többség számára a kollektív „alter ego”-t. A társadalmi rend működésében beálló hosszabb-rövidebb zavarokért, feszültségekért, konfliktusokért, a munkaerőpiac hullámvásáért a megfelelő és egyben védtelen, tehát „hatékonyan felelősségre vonható” állandó felelősöket. Gans szemléletesen állítja, hogy a gyorsan változó, mindenki számára bizonytalanságot eredményező világban a többség számára a szegények a rossz lelkiismeret megtestesítői, akiket adott esetben a felgyűlt feszültségeket, a bosszút le lehet vezetni.

bűnbak szolgáltatása

Gazdasági funkciók

3. *Munkalehetőséget jelentenek.* A szegények társadalombeli jelenléte számos, elsősorban középosztálybeli tevékenység és munkahely forrása. A társadalomban jelentős azoknak a száma, akik olyan ágazatokban dolgoznak, amelyekre a szegénység hiányában nem lenne vagy csak jóval kevesebb szakemberre lenne szükség a piaci versenyszférában és a köz-szférában egyaránt. Egy sor központi és helyi szintű kormányintézetben, az adminisztrációban szakosodott hivatal működik, amelyek léte szegénység hiányában fölösleges lenne. Segélyszervezetek, egyetemi szakok

munkalehetőség

(főleg szociális munkásképző karok), az ott dolgozó oktató és kiegészítő személyzet, a diákok, és mindannyiuk családtagjai közvetlenül érintettek lennének, ha a szegénység valamilyen oknál fogva megszűnne: ezzel az ők jövedelemforrása is megszűnne. Jelentős méretű azon a kutató-intézetek vagy segélyalapítványok száma is, amelyek teljes személyzeti és műszaki apparátusukkal a szegénység vizsgálatára szakosodtak. A példákat sorolhatnánk, hiszen a rendőrségen felügyelőségek egésze a szegények által elkövetett bűnüldözéssel foglalkozik, amelyekhez szorosan kapcsolódnak például a jogászok. Mivel a szegények elegendő pénz hiányában nem tudnak saját érdekükben ügyvédet fogadni, az állam hivatalból kinevez egyet – rendszerint olyant, aki szerény képességeinél fogva nem tud „megfelelően fizető” klienst találni, tehát az állam ez által a munkaerőpiacon rosszabb pozíciójú fehérgallérosoknak is munkalehetőséget biztosít, akár csak az orvosok vagy tanárok esetében. Gyenge vásárlóerejük ellenére a szegények képezik az olyan termékek felvevő piacát, amelyeket másképpen nem lehetne értékesíteni, hiszen a szegények hajlandóak (pontosabban kénytelenek) megvásárolni használt termékeket, vagy olyan élelmiszereket, amelyekre a középosztály nem vevő, a kereskedők amúgy meg eldobnák. Ezzel a vásárlói magatartásukkal az őket kiszolgáló boltokat tartják el, biztosítva működtetőik profitját.

illegális termékek forrása

4. *Illegális termékek forrása.* A szegénység által generált helyzet rendszerint a informális, szürke, vagy illegális gazdasági tevékenységek melegágya. Merton (2002) leírja, hogy a egyetemesen osztott kulturális célok eléréséhez szükséges intézményesített eszközök a társadalomban egyenlőtlenül oszlanak el és, hogy ennek nyomán hogyan eredményez, a különféle adaptációs gyakorlatok révén, a társadalmi struktúra normasértéseket (ezeket nevezi anómiának). A deviáns (normasértő) gazdasági tevékenységek azonban a tág társadalmi környezetben nem elszigetelten mennek végbe, hanem azok szorosan kapcsolódnak a formális szférához. Az informális, gyakran illegális tevékenységek címzettjei sok esetben a középosztály tagjai, akiket a szegények termékekkel látnak el. Elég felsorolnunk példaként az illegális termékek köréből a különféle drogokat, a prostitúciót, a törvény szerint tiltott szexuális viselkedéseket (pedofília, stb.). Szegények hiányában az innen származó, informálisan vagy illegálisan előállított termékeket és szolgáltatásokat vagy nem lehetne beszerezni, vagy a kínálat szűkössége miatt csak jóval magasabb áron juthatnának hozzá a középosztály tagjai – mert a középosztály tagjainak kockázatvállalási hajlandósága jóval alacsonyabb, lévén, hogy kevésbé vannak rákényszerülve mint a szegények.

munka tartalék-sereg

5. *A munka tartalék-seregét alkotják.* Egyrészt, a szegények léte garantálja, hogy a társadalomban a „piszkos munkát” is elvégzi valaki. Minden társadalomban vannak olyan tevékenységek, amelyeket el kell végezni, viszont azokat alantásnak, piszkosnak minősítettnek (esetleg valóban azok is) és emiatt nem szívesen töltik be azokat. Ilyen munkakör például a szeméthordás, takarítás, az egészségre káros munkahelyek, valamint

a kulturálisan elítélt, de mégis szükséges egyéb tevékenységek (halottégető, mosdató, takarító). A többségi társadalom a kettős munkapiac működtetésével (erről a későbbiekben részletesen is szó lesz) mintegy belekényszeríti a szegényeket abba, hogy ezeket a munkákat elvégezzék, többnyire alacsony jutalmazásért. Beszédés példa, hogy Amerikában a déli államokban nyáron nem adnak szociális segílyt, hogy legyen aki a termést a mezőkről betakarítsa. A szegények nyomottan alacsony bérért dolgoznak, ezzel pedig a társadalom „pénzt spórol meg”. Továbbá, a középosztály így olyan szabadidőhöz jut, amelyet társadalmi tevékenységre tud fordítani. A szegények viszont a munkaerőpiacon „tartalékosak”, abban az értelemben, hogy sztrájk, természeti csapás és háború esetében könnyen és olcsón mobilizálhatóak, és hamar válhatnak sztrájktorókké, kockázatvállaló mentőkké, esetleg harcoló katonákká – rendszerint a közép- és felső osztályok érdekében. Ezért van, hogy az esetek többségében a társadalmi változások terhet is a szegények viselik (erre a továbbiakban részletesen vissza fogunk térni).

Normatív funkciók

6. *Morális legitimitáció.* Mivel a szegények rendszerint deviánsként vannak a társadalom többsége számára feltüntetve, a normakonform viselkedés alapját képezik. Ők „érdemtelenységükben” jelentik a negatív, elrettentő példát, s ezzel az „érdemességre” való kényszerítés szimbolikus eszközét. A szegény sorba kerülés állandó réme teszi elfogadhatóvá, racionálisan érvelhetővé a mindennapok szintjén a szabályok betartásának értelmét. A normakonform viselkedéssel szembeállított „érdemtelenység” legitimálja a fennálló egyenlőtlen osztálytársadalmát, a kizárás elvén működő intézmények jogszerűségét.

morális legitimitáció

7. *Értékmegegerősítés.* A szegénységnek ez a társadalmi funkciója szorosan kötődik az előbbieken kifejtett legitimáló funkcióhoz, a különbség abban áll, hogy elsősorban az általánosan elfogadott kulturális minta alapját képező központi értékek megerősítését szolgálja. A protestáns etikából származtatható, mára vallási jelentését elvesztett éthos kemény magjának „hasznára” világít rá a munka, a család, a korlátozott szexuális viselkedés értéke, annak szimbolikus jutalmazása, megerősítése („a kivétel erősíti a szabályt” – itt a szegények „deviáns” viselkedése képezi a kivételt).

értékmegegerősítés

8. *A populáris kultúra típusát szolgáltatja.* A szegények, kulturális forrást és ihletet jelentenek a középosztály számára. A szegénységről való éneklés, a szegények köréből kikerülő zenei irányzatok – blues, hip-hop, stb. – olyan kulturális formákat képeznek, amit a többség később felhasznál, saját ízlése szerint átalakít. Viszont a populáris kultúra termékeiben (filmek, szappanoperák, számítógépes játékok) a negatív főhős nagyon sok esetben körükből kerül ki. Ezekben a történetekben, a

a populáris kultúra típusa

normasértő (aki fizikai megjelenésében, habitusában, nyelvi kódjában, akcentusában eltér a többségtől, legyen az bevándorló, fekete, munkanélküli, stb.) a végén mindég megfizet bűnéért, ismételten legitimálva a fennálló rendet.

Politikai funkciók

intézményes bünbakképzés

9. *Intézményes bünbakképzés.* A második pontban már említett funkció megfelelője: a politikai intézmények, támogatva az egyének bünbakkeresési törekvését, szimpatizánsaikat saját céljaikra mobilizálják.

rend konzerválása

10. *A hatalom és a fennálló politikai rend konzerválása.* A szegények közélettel szembeni magatartásuk révén stabilizálják a politikai spektrumot. Mivel politikailag passzívok, tág teret engednek a közép és felsőosztálynak, hogy politizálhasson, aminek révén az képessé válik, hogy döntéseit kizárólag a saját érdekeivel összhangban hozza meg. A reprezentatív demokrácia intézményrendszere egyébként nem is tenné lehetővé, hogy mindenki egyszerre legyen aktív: ezt az esetleges problémát a szegények az „önkéntes” passzivitásukkal feloldják.

térbeli stigmatizáció

11. *Térbeli stigmatizáció.* A szegénynyegyedek erőteljes stigmatizálásával, azt amolyan senki földjeként reprezentálva a médiadiskurzusok azt sugallják, hogy ott a törvényes szabályozás fel van függesztve. Ezzel a középosztály tagjai számára „kibúvóként” működhet, az egyébként tiltott élvezeti cikkek fogyasztása helyeként.

Makrotársadalmi funkciók

identitás újratermelése

12. *A társadalmi identitás újratermelése.* A szegények létükkel garantálják a többség számára a társadalmi státust – végső soron a társadalom leg-alján is valakinek lennie kell. Ez azzal a haszonnal jár, hogy a szegények vonatkoztatási csoportként is működik: hozzájuk lehet mérni a többség státusát, ami ezáltal nyer megerősítést.

kirekesztés

13. *A munkaerőpiacról való kirekesztés.* A korábban felsorolt funkciók következtében a többségi társadalom a munkaerőpiacot képes szabályozni és ellenőrzés alatt tartani azzal, hogy egyeseket onnan legitimnek tartott módon szisztematikusan kirekeszt. Ezzel a társadalom nem csupán jelentős mennyiségű költséget képes megtakarítani, hanem a munkaerőpiaci szereplők között jelentős mértékben csökkenti a konkurenciát (Gans, 1995).

Összefoglalásképpen kijelenthetjük, hogy a szegénységnek számos pozitív funkciója van, amelyek leginkább a magas fokú társadalmi kontrollra, a fennálló rend legitimálására és megerősítésére szolgálnak, és a felfele való mobilitás illúzióját illetve a lecsúszás „rémé” tartják fenn.

Szintén a funkcionalista paradigma mutat rá arra, hogy a pozitív funkciók mellett, a szegénységnek negatív funkciója is van: a társadalom működése szempontjából számos diszfunkciót rejt magában. Ezeket az alábbiakban szintetikusán, példázva mutatjuk be.

1. *A társadalmi dezintegráció lehetősége.* Ha a nem szegény többség, és a folyamatosan stigmatizált szegény kisebbség közötti kapcsolatok és kötelékek száma lecsökken, akkor reális esély van az anómia és a dezorganizáció általánossá válásának a társadalom alsó régióiban. A felfelé való mobilitási csatornák beszűkülése és a kommunikáció hiánya miatt a leszakadt rétegeknek a fennálló rend iránti lojalitása csökkenhet, vagy megszűnhet, ami engedetlenséghez, lázadáshoz vezethet. A társadalmi csoportok közötti együttműködés tartós hiánya az egész társadalmat szabályzó deontikus normarendszer sérülését eredményezheti.

társadalmi dezintegráció

Az (extrém) szegénység negatív hatásait képszerűen rajzolja meg többek között Kenneth B. Clark amerikai szociológus a *Dark Ghetto. Dilemmas of Social Power* magyarul is olvasható Fekete gettó. A hatalom dilemmái (1986 [1965]) című könyvében. Clark a harlemi szegregált fekete népesség nyomorúságos életkörülményeinek monográfiái leírásában a „gettó patológiájáról” (1968:163) beszél, amit a túlzásfoltosság, a rossz élet- és lakáskörülmények, a magas arányú csecsemőhalandóság, a különféle betegségek, valamint a bűnözés jellemez. Rámutat arra, hogy a szegregáció – a szegény lakosság kényszerű, intézményesített térbeli elkülönülése – zárt világában uralkodó körülmények javítására szociális reformprogramokra van szükség, ellenkező esetben meddő [marad] a hatalom birtokosainak minden igyekezete, hogy ezt a betegséget korlátok közé szorítsák, nehogy „a szélesebb társadalmat” is „megfertőzze” (uo.). A láthatatlan fal által körülvett fekete gettóba kényszerűségből „behúzódot” feketék és a „külvilág” között Clark szerint alig van közvetlen kapcsolat. Kivételt jelent a fehérek által dominált médiatermékek gettóba való beáramlása, aminek azonban kizárólag negatív hatásai vannak: a médiaüzenetek a gettólakók világnézetében belső öntörvényű világuk különbözőségét erősíti meg. A empirikusan megerősített „más-világ-tudat” egy sor érzelmi betegséget termel. A sértődöttség, az ellenséges indulatok, fásultság, alacsony önbecsülés jellemzik a gettó lakóit. Nem meglepő tehát, hogy mindezen állapotok (az életkörülmények és a szubjektív életérzések) együttesen a gettó belső világát ássák alá: erjedést okoznak, társadalmi szervezetlenséget termelnek, ami táptalaját jelenti a deviáns viselkedéseknek is – a bűnözésnek, prostitúciónak, kábítószerrel való kereskedésnek és fogyasztásnak, az egyszülős családoknak.

Clark a gettó patológiájának objektív okait az intézményesített rasszizmus és szegregáció intézményére vezeti vissza, amelyek szerinte mélyen beágyazottak a amerikai társadalomba. Amellett érvel, hogy a gettónak, mint közösségnek, az általános színvonalát kell emelni, a patológia társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális gyökereinek a

fokozatos lebontásával (Clark, 1968:204.). Az egyéni szinten megnyilvánuló viselkedésbeli zavarokat külső, strukturális okoknak tudja be: a rasszizmus miatt rendkívül alacsony foglalkoztatottság eredményezte krónikus munkanélküliségnek, a kedvezőtlen életkörülményeknek (amit a szegregáció tart fenn), valamint az ennek nyomán dominánssá vált fatalista életérzésnek. Alapállása az, hogy a szegénység diszfunkciói messze meghaladják azok pozitív funkcióit, hiszen hosszú távon a „társadalmi igazságtalanságok kikezdi, megsebzik az ember személyiségét, és ezáltal megfosztják képességeitől, alkotóképességétől, sőt talán igazi emberségétől is (Clark, 1986:135).

Összefoglalva: arra mutat rá Clark, hogy a faji szegregáció által létrehozott szegénységnek és gettóba való „száműzetésüknek” milyen destruktív egyéni és közösségi hatásai vannak, amelyek a társadalom működése szempontjából nem kívánatosak. Olyan rendkívül súlyos negatív következményei vannak, mint a versenyszellem megszűnése, az állampolgári lojalitások meggyengülése, ingatag családi formák megjelenése, valamint az úgynevezett „*escape*-ista” (146) magatartások elterjedése a (leginkább aktív korú) férfi népesség körében. Clark az *escape*-ista magatartás alatt a menekülő, visszahúzódó, „lelépő” attitűdöt érti (az angol *escape* kifejezés magyarul menekülést jelent).

Annak ellenére, hogy Clark a hatvanas évek közepén az egyik amerikai nagyvárosra jellemző állapotokat leírva mutatott rá a faji diszkrimináció és a szegénység (ezek, mint később részletesebben is látni fogjuk, rendszerint együtt járnak) diszfunkcióira, megállapítása, miszerint a szegénység valójában sokkal inkább ártalmas, mintsem hasznos a társadalom egésze számára most is érvényesek (vö. Wilson, 1987, 1997; Han-nertz, 1969). Például Romániában a rendszerváltás nyomán a romákkal és szegényekkel szembeni többségi magatartások rendszere sok esetben rájuk nézve is hasonlóan hat.

magas fenntartási költségek

2. *Hosszú távon magas fenntartási költségek.* Hosszú távon a társadalom nem tudja megengedni, hogy jelentős számú tagját nélkülözze, és alig használja fel a működésében. Annál is inkább, mert az esetlegesen bekövetkező dezintegráció helyreállításának a költsége magasabb, mint a megelőzés költsége

A konfliktualista paradigma a szegénység szociológiájában

*konfliktualizmus
címkézésmélet*

A *konfliktualista* paradigma és *címkézésmélet*. Az alábbiakban a konfliktualista paradigma néhány, szempontunk szerint lényeges jellemvonását fogjuk bemutatni. Ezzel kapcsolatban egy olyan további megközelítést vázolunk, amelyek mikroszinten, vagyis az egyének közötti közvetlen

kapcsolatok leírásában használatosak, és amelyet a konfliktualista paradigmával rokon természetűekként kezelünk.

A marxi szociológiára visszavezethető konfliktualista felfogás értelmében, a funkcionalista gondolattól eltérően a világot a versengő, egymásnak ellentmondó érdekek jellemzik: a társadalom a változás és konfliktus, nem pedig a stabilitás és a harmónia terepe (Schaefer, 1998). Eszerint a társadalmi csoportokat és osztályokat az általuk követett objektív érdekek strukturálják, illetve különítik el egymástól; a társadalmat relációs, kapcsolati alapon értelmezik (Lallement, 1998). Központi gondolata, hogy a csoportstruktúra, a szolidaritás formái és típusai a hatalom kérdésével vannak kapcsolatban és azt a célt szolgálják, hogy megtartsák vagy lehetőség szerint kiterjesszék befolyásukat másokra a saját érdekeik mentén. Eszerint az értékek, erkölcsök, ideák, emberi jogok másodlagosak és származékok, nem pedig okok. A kultúra a konfliktualista paradigma értelmében egy fennálló rend racionalizált, de korántsem méltányos formája. Ez a paradigma tehát a társadalmat a hatalom és kényszer kategóriáival modellezi. Úgy tartja, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket a kizsákmányolás és az elnyomás hozza létre, illetve tartja fenn (Wright, 1999). A konfliktualista paradigma szerint az osztályok közötti viszonyokat a kizsákmányolás strukturálja (vö. Romer, 1982; Wright, 1999; Giddens, 1995), a szegénység a kizsákmányolás egyenes következménye (Spéder, 2002), szegényeknek pedig a termelési tulajdonnal nem rendelkező, kizsákmányoltak számítanak, azaz azok, akik nem birtokosai a termelés eszközeinek és nem is gyakorolnak feletti semmilyen befolyást (a munkafolyamatot nem irányítják, hanem a mások általi irányításnak vannak alávetve) (vö. Wright, 1999; Giddens 1995; Spéder, 2002). Az előbbieket összefoglalva: a konfliktualista paradigma a szegénységre implicite úgy tekint, mint a domináns és marginális társadalmi csoportok küzdelmének közvetlen eredményére.

A címkézésselmelet. Mivel a társadalom rendelkezésére álló erőforrások szűkösek, éles küzdelem folyik értük: egyes csoportok minden eszközzel megkísérlik a többieket előnytelen helyzetbe hozni és a küzdőtétről kiszorítani. A kizsákmányolásnak a modern kapitalista társadalmakban természetesen több formája, eszköze és terepe van. Ezek közül a egyik eszköz az egyes csoportokhoz tartozók kategorizációja – ez a címkézés, stigmatizálás (lényegében „csúfolódás”). Rendszerint két célja van. Egyrészt, hogy egyeseket – rendszerint azokat, akik valamilyen szempontból eleve előnytelen helyzetben vannak, különböznek az átlagtól és „deviánsnyúsak”, mint például a fizikai és mentális betegek, etnikai kisebbségek, munkanélküliek, háborús veteránok – maradék erőforrásaiktól is megfoszsanak. Másrészt pedig, hogy a szegényeket besorolják az érdemtelenek és az érdemesek csoportjába, és az utóbbiaktól a közösségi segítségnyújtást legitim módon megvonhassák. A címkézés szándékolt következménye, hogy a címkézett, stigmatizált csoport tagja egy idő után kényszerűségből olyan társadalmi szerepet vesz fel, amé-

címkézésselmelet

lyik összhangban van a negatív címkével. A folyamatot szintetikus az alábbiakban foglaljuk össze.

Valamely csoporthoz való tartozás (a tagság) kategorizációs folyamat következménye (Csepeli, 2000:1). Ebben az egyenletben kulcskérdés, hogy kik alakítják a kategorizációs folyamatokat, és az alkalmazott kategóriákat kikre (és kikre nem) alkalmazzák, illetve, hogy a kategóriákat tartalmilag mire vonatkoztatják. Elvben a kategorizációs folyamatnak egyszerre vannak belső és külső tényezői. Adott csoport maga alakíthatja ki környezetével szembeni határait és jellemvonásait, nevezheti meg a csoporttagság feltételeit, miközben számol a környezetéből, más csoportoktól jövő hatásokkal is (üzenetekkel, információkkal, egyéb kontextuális elemekkel). Továbbá pedig, ha egy csoport alárendelt helyzetben van egy másikkal szemben, akkor kényszerűségből kénytelen elfogadni a domináns csoport által kialakított határokat és a csoporttagság előírt feltételeit, jellemzőit (Schaefer, 1998), mivel a (csoport)tagság elsősorban megnevezés kérdése (Csepeli, 2000). A nevek és a jelzők – mint nyelvi eszközök – önmagukban rendkívül fontosak, hiszen sohasem értékesek, hanem pozitív, és negatív érzelmeket, tudásokat, diszpozíciókat hordoznak magukban (Tajfel–Turner, 1986 idézi Brehm–Kassim, 1990:173). A nevek a társadalmi rendszerben elfoglalt helyet is jelölhetik, vagy éppenséggel általuk helyeznek el csoportokat a társadalmi hierarchia valamelyik fokán (Horowitz, 1985). Az esetek többségében a külső és belső kategorizációs folyamatok között összhang van – egy csoport tagjaira maguk a tagok is és a környezetük is tagként tekint és a nevek jelentése is azonos a két csoport számára –, de adott esetben a kettő között lényeges különbségek is lehetnek (uo.). A külső és belső kategorizációs folyamatok egyensúlya vagy annak hiánya az erőforrások és erőviszonyok függvénye: ha egyik csoport rendelkezik a kategorizáció összes eszközével (vagy azoknak nagyobb részével), akkor képes a másikra rákényszeríteni a maga meghatározásait (Schaefer, 1998). A címkézés az „önmagát beteljesítő jóslat” (Merton, 2002:504) szerint fejt ki hatását: a hamis negatív jelzők és sztereotípiák valóságos következményekkel járnak, a címkézettek a címkével összhangban fognak cselekedni.

Empirikus kutatások egész sora (Ryan, 1971; Katz, 1989; Elias–Scotton, 1994; Gans, 1995; Péter, 2005a; Péter, 2005b) igazolja, hogy a marginális, alárendelt csoportok (tagjait) a domináns csoport tagjai rendszerint alacsony státusuk miatt nyilvánosan elmarasztalják, sorsukért őket okolják (Ryan, 1971), a társadalomból kirekesztik. William Ryan *Blam the Victim* (Okold az áldozatot) című könyvében látványosan ábrázolja, hogy a többségi médiareprezentációk következtében (is) hogyan konszolidálódik a szegények előnytelen társadalmi pozíciója. A címkézést megkönnyíti az a tény, hogy az amerikai társadalomra jellemző kulturális mintában a szegények képe eleve negatív (ez a vonás egyébként az egész nyugati világra jellemző). Az a mód, ahogyan a domináns médiadiskurzusok a szegényeket ábrázolják – rendszerint a (túlzóan) erős

negatív sztereotípiákban mint lusták, munkakerülő, promiskuisak, segélyen élők, dolgozni nem akarók –, felerősíti ezt a kulturális képet. Ennek nyomán a többség mintegy felmentve érzi magát a gondoskodás felelőssége alól, és a szegényeket okolja helyzetükért, a szegények viszont elfogadva a címkét, és azzal összhangban cselekedve jelentősen rontják kitörési esélyeiket, beteljesítve a jóslatot. Gans (1995) ennek kapcsán kiemeli, hogy a szegényekre illesztett pejoratív címke, mint például az „érdemtelenség” valójában nem csupán meggátol egyeseket abban, hogy szerencsétlen helyzetükből megmeneküljenek, hanem másokat éppen-séggel szegénysorba kényszerít, az *érdemtelenség ideológiája* révén. Amellett érvel, hogy a címkézés egy tudatosan alkalmazott kizsákmányoló eszköz, olyan konstitutív elemekkel, amelyek a címkézettek „eltérő jegyeit” hivatottak kiemelni és megerősíteni, természetesen az ún. kizsákmányoló csoport javára. Nem egyéb tehát, mint hatékony eszköz a domináns és az alárendelt csoportok közötti viszony alakításában. Ezen elemek Gans (1995:5–7) nyomán a következők:

érdemtelenség ideológiája ■
hatékony eszköz a domináns és az alárendelt csoportok közötti viszony alakításában

1. *Nem megfelelő, diszfunkciós értékek.* Az érdemtelenség ideológiájának központi gondolata, hogy lényegi különbség van a szegények (legalábbis azok egy részének) és a nem szegények kulturális mintája között. Az eltérés ebben az értelmezésben axiológiai jellegű: nem egyszerűen „másság”-ról, másként való megnyilvánulásról van szó, hanem értékbeli különbségről. A kulturális minták közötti különbség alapja a vallott értékek közötti különbségben rejlik: a szegények nem a „főáram” által kidolgozott szabályok szerint viselkednek, hanem ellenkezőleg, (a maguk „rossz” értékeikkel összhangban) azt folyamatosan megsértik, megszegik, ami ellehetetleníti, meggátolja őket abban, hogy kiemelkedjenek szegény helyzetükből – tehát nem is érdemesek a segítségre (Murray, 1965). A társadalom ez által elhárítja magáról a felelősséget, ezzel egy időben pedig rejtett megoldást is kínál: a „rossz” értékek önkéntes feladásában jelöli meg a helyzet megoldását és a segítségnyújtás lehetőségét.

diszfunkciós értékek

2. *A munkaéthosszal való tudatos ellenszegülés vádja.* Az érdemtelenség ideológiájának második konstitutív eleme az aktív korú férfiakról szól. Az „érdemtelenség” ideológiája bináris oppozícióban állítja szembe a munka kulturális jelentőségét és feltételeit a rossz értékektől vezérelt bűnözés hamis alternatívájával (Auletta, 1982). Állítása azon a premiszán nyugszik, hogy a társadalomban bőségesen elegendő munkahely mindenki számára, aki hajlandó dolgozni, és mindenki számára hozzáférhetőek azok a legitím eszközök, amelyekkel a megélhetést a fennálló (többségi) normatív renddel összhangban biztosítani lehetne (a társadalmi struktúra és az anómia kapcsolatáról lásd Merton, 2002). Azt sugallja, hogy a bűnözésnek semmilyen tág társadalmi oka nincsen, a bűnözés kizárólag a rossz értékeknek betudható.

munkaéthosszal való tudatos ellenszegülés

3. *Imorális szexuális izlések.* A szexualitás kérdésköre lényegi összetevője a szegények címkézésének. A nemiséggel kapcsolatos kulturális kötöttségek és előítéletek a többségi társadalom szemében különösen sebezhetővé tették a fiatalok szegényeket. Alapértelmezés, hogy a mindennapi rutinban a gettók, szegénynegyedek lakói promiszkuisak és kizárólag hedonista, élvezetszerző életmódot folytatnak (Magnet, 1993). Ennek a deviáns életmódnak a következménye a fiatal lányanyák magas aránya, ami szegénységüket is állandósítja és egyre nagyobb terheket ró a segélyek révén a társadalomra (vö. Wilson, 1997; Kelly, 1998).

4. *A kényszerű változtatás szükségessége.* Végül, a negyedik összetevő a követendő megoldásra mutat rá: ha az értelmetlen a rájuk jellemző rossz értékeket önkéntesen nem adják fel, akkor a maguk és az egész társadalom érdekében rá kell erre kényszeríteni őket. A többségi társadalom értekeit leginkább úgy lehetne elfogadtatni, hogy megvonják a folyósított segélyeket, de úgy is, hogy a fiatal lányanyákat megfosztanák a gyerekeiktől (Murray, 1999).

A nyugati társadalmakban a címkézésnek egyébként „komoly hagyománya” van (lásd például Castel, 1995; Gans, 1995, Katz, 1995, 1996). A szegénység, a bűnözés, a betegség és a kriminalitás az európai társadalmak történetében egészen a újkor hajnaláig szorosan összefonódott, az erősen medikalizált és kriminalizált értelmezések domináltak (Giddens, 1995; Castel, 1995; Katz, 1996). Castel (1996) *A szociális kérdés alakváltozásai* című, nagyhatású könyvében a szegénység és a segítségnyújtás társadalomtörténetén vezeti végig az olvasót. Megállapítja, hogy már a történelmi középkor hajnalán felmerült a kérdés, hogy ki az, aki a közösség segítségére jogosult, és milyen jellemzők alapján. A „bocsánatos bűnnek” tekintett árvaság, betegség, baleset nyomán hiányt szenvedőkön és emiatt a közösségből kiszakadókon – a Castel által használt terminológiában a kiilleszkedést kockáztatókon – illet segíteni. Az irányukba való gondviselés a premodern kor elején is kényszerítő kötelesség volt. A falusi közösségekre jellemző horizontális (elsősorban vérségi) illetve vertikális (a rendi alávetettség) kapcsolatrendszerek alkalmasak voltak visszaillesztésükre. De a csavargók kósa figurája által megjelenített „önhibájukból” elszegényedettekre a közösségek önszabályozó rendszere már akkor sem volt érvényes. Az „értelmetlen” létszámfölöttieknek magárahagyatottsággal, a folytonos vándorlás miatt elhaló kapcsolati hálóval kell szembesülniük, ami azt jelentette, hogy semmilyen segítségre nem számíthattak (Castel, 1996) – azokkal egyetemben, akiket csavargóknak minősítettek.

Összefoglalva, a konfliktualista paradigma szerint a társadalmat a kibékíthetetlen érdekek mentén szerveződő csoportok közötti állandó küzdelem jellemez, ez a társadalmi változás motorja. Központi gondolata, hogy a társadalom domináns csoportjai kizsákmányolják az alárendelt csoportokat és ezzel a maguk pozícióit erősítik meg. A kizsák-

mányolásnak és az elnyomásnak az egyik hatékony eszköze a címkézés, amivel a nem szegény többség rendszerint a szegények érdemtelenségét támasztja alá.

KULCSFOGALMAK

- Diszfunkció
- Érdemes és érdemtelen szegények
- Funkció
- Konfliktus
- Paradigma
- Szegénység
- Társadalmi dezintegráció
- Társadalmi rendszer
- Címkézés
- Funkcionalizmus
- Konfliktualizmus
- Pozitivizmus

Összefoglaló

▪ *A szegénység szociológiájának sajátosságai*

A szegénység szociológiája, a többi társadalomtudománytól eltérően (mint például a közgazdaságtudomány, a gazdaságszociológia, a lélektan) elsődlegesen a szegénység jelenségét vizsgálja. Ezt tudatosan, rendszerszerűen, sajátos módszerek és fogalmak használatával teszi. Ennek a szakágnak, és az általa követett kutatási gyakorlatnak a sajátosságai a következők: *empirikus, objektív, interdiszciplináris, és konzolidált.*

▪ *Milyen funkciókat tölt be a szegénység szociológiája a tudományok rendszerében?*

A szegénység szociológiájának kettős funkciója van. Eleget téve a megismerő funkciónak, hozzájárul a szegénység aspektusainak a feltáráshoz, leírásához és magyarázatához, valamint a jelenség jobb megértéséhez. Ennek egyaránt elméleti és gyakorlati haszna van. A tudományos tudástermelésen túl, a politikai, gazdasági és szociális szféra számára szolgáltat fontos információkat. Ugyanakkor aktív szerepet vállal a szegénység mérséklésének, megoldásának gyakorlatában, a szociálpolitikai

programok kidolgozásában, azok gyakorlatba ültetésében és hatásainak vizsgálatában. Az szegénység szociológiája szorosan összefonódott a szociálpolitikával, azt mintegy „kiszolgálja”.

▪ *Melyek azok a paradigmák, amelyeket a szegénység vizsgálata és magyarázata során használ?*

A szociológia, mint tudomány által alkalmazott paradigmák közül a szegénység szociológiája leggyakrabban a pozitivista, a funkcionalista, a konfliktualista paradigmákat, illetve az úgynevezett címkézésméleletet használja.

▪ *Milyen kérdésekre kapható válasz a funkcionalista paradigma keretében?*

A funkcionalista paradigma alapvető tézisei szerint a társadalom egy relatív statikus rendszer, ami egységes egészet alkot. A rendszer alkotóelemei természetesen, mint minden rendszerben, egymással kapcsolatban állnak. Ezek az alkotóelemek (például intézmények, de olyan jelenségek is, mint a szegénység) sajátos funkciókat töltenek be. Az a mód, ahogy egymással viszonyban állnak, adja a rendszer szerkezetét, struktúráját a funkciók betöltése révén. Az alkotóelemek úgy töltik be saját funkcióikat, hogy közben a maguk módján a rendszer egészének működéséhez járulnak hozzá. Van egy klasszikus és van egy újabb változata. A davis-i fogantatású funkcionalista paradigmában olyan kérdésekre kapható válasz, mint például: melyek a szegénység társadalmi okai, milyen összefüggések vannak a társadalom foglalkoztatási és rétegződési rendszere, valamint a szegénység jellege között, továbbá milyen a kapcsolat a munkaerőpiac, jellege, működése és a jövedelmek eloszlása között. Az újabb funkcionalista megközelítések leginkább azokra a kérdésekre adnak választ, amelyek a szegénység társadalmi jelenlétének pozitív és negatív funkcióira vonatkoznak. A szegénységnek, számos pozitív funkciója mellett, jelentős negatív hatásai is vannak, nem csupán a szegények, hanem az egész társadalmi rendszer optimális működésének a szempontjából is.

▪ *Milyen kérdésekre kapható válasz a konfliktualista paradigma keretében?*

Ez a paradigma a hatalom és kényszer kategóriáival modellezi. Úgy tartja, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket a kizsákmányolás és az elnyomás hozza létre, illetve tartja fenn. Az osztályok közötti viszonyokat a kizsákmányolás strukturálja és a szegénység a kizsákmányolás egyenes következménye. Szegények (kizsákmányoltak) azok, akik nem birtokosai a termelés eszközeinek és nem is gyakorolnak felette semmilyen befolyást (a munkafolyamatot nem irányítják, hanem a mások általi irányításnak vannak alávetve). Olyan kérdésekre kapható válasz, hogy mi okozza a szegénységet, milyen mechanizmus termeli azt újra.

▪ *Mi a címkézéselmélet lényege?*

A címkézés a kizsákmányolás egyik hatékony formája, a személyközi viszonyokban érvényesül. Rendszerint két célja van. Egyrészt, hogy egyeseket – rendszerint azokat, akik valamilyen szempontból eleve előnytelen helyzetben vannak, különböznek az átlagtól és „deviánsgyanúsak” maradék erőforrásaiktól is megfoszsanak. Másrészt pedig, hogy a szegényeket besorolják az érdemtelenek és az érdeemesek csoportjába, és az utóbbiaktól a közösségi segítségnyújtást legitim módon megvonhassák. A címkézés szándékolt következménye, hogy a címkézett, stigmatizált csoport tagja egy idő után kényszerűségből olyan társadalmi szerepet vesz fel, amelyik összhangban van a negatív címkével.